

*Л.А. Халіновська, к. філол. н.
(Фаховий коледж інженерії, управління та землевпорядкування
Національного авіаційного університету)*

*С.В. Литвинська, к. філол. н., доц.
(Національний авіаційний університет)*

*А.В. Сібрук, к. філол. н., доц.
(Національний авіаційний університет, Лестерський університет)*

Авіаційна термінологія як вагомий сегмент транспортної мегасистеми: ретроспекція та перспективи

Публікація є продовженням наукових досліджень у царині авіаційної термінології української мови. Важливу роль у комунікаційних процесах відіграє авіатермін та термінологічні системи, які входять до світових глобальних наукових мереж. Здійснена спроба аналізу входження авіатерміносистеми до мегатранспортної терміносистеми (за Н.В. Нікуліною)

Авіаційна галузь нашої держави є невід'ємною частиною світового авіапростору. Офіційною мовою у названій сфері є українська, звичайно, поза межами України фахова комунікація потребує мови-посередника, якою є англійська як одна з провідних світових науково-технічних мов. Сучасна українська авіаційна термінологія розвивається та вдосконалюється разом із поступом науки. Згадувана терміносистема є відкритим та доволі гнучким термінопростором, що на сучасному етапі розширює свій функціональний статус.

На сьогодні авіаційна термінологія відповідає вимогам міжнародних стандартів та наукового спілкування, однак, певною мірою, ще перебуває на стадії унормування та кодифікування. Інтенсивний розвиток технічних, природничих та суспільних наук на початку ХХІ століття у контексті прогресивного розвитку терміносистем викликав реструктуризацію термінопростору української мови, що зумовило потребу якісного перекладу та кодифікації термінологічних одиниць, їхньої адаптації до сучасних вимог термінотворення. Частину лексики було запозичено з інших мов, а частина актуалізувалася, вдало відновлюючи та доповнюючи наявний лексичний і термінологічний шар. Активний розвиток науки й технології у сфері авіації, постійне утворення і залучення нових термінів спричинюють потребу в ретельному аналізі розглядуваної терміносистеми як частини мегатерміносистеми науково-технічної термінології української мови. Геополітичний вибір України, виклики сьогодення та несправедлива, агресивна й жорстока війна у державі особливо потребують вдумливого, виваженого та якомога ширшого використання державної мови у сферах наукової та воєнної комунікації. Власне саме українська мова є маркером «свій-чужий» під час обміну інформацією.

Досліджувана термінологічна система на сьогодні досить широко репрезентована у низці наукових досліджень (статті, монографії,

лексикографічна продукція: словники різних типів, довідники, посібники, науково-методична та навчальна література) тощо. Варто звернути увагу на праці, в яких висвітлені теоретичні аспекти функціонування авіаційного терміна (З. У. Борисова); особливості перекладу й адаптації англomовних авіаційних термінів в українській мові та процеси внормування, пов'язані з входженням іншомовних одиниць до національної терміносистеми (Р. О. Гільченко); семантична структура та способи творення авіаційного терміна-словосполучення (Д. Х. Баранник, Т. І. Русакова); особливості формування (Н. Л. Удод); тематична та генетична характеристика, сфера фіксації та функціонування (Т. М. Дячук); класифікаційні особливості авіаційних термінів (В. М. Варенко та Л. А. Добровольська); функціонування авіаційного терміна у сучасній українській мові та його алгоритмізація, а також фаховий науковий переклад (С. В. Литвинська, А. В. Сібрук); авіаційні номени та номенклатура, синонімія й антонімія, вторинна номінація авіаційної лексики, структура та предметно-семантична організація авіа термінів, гіперо-гіпонімія як основоположні системні відношення досліджуваної лексики та низка інших публікацій (Л. А. Халіновська).

На матеріалі інших мов авіаційну термінологію вивчали М. М. Бондарчук (структурно-семантичний аспект); О. Р. Рякіна (структурно-семантичний та функціональний аспект військової авіаційної інженерної термінології); К. О. Зюзіна (авіаційні епонімічні одиниці). Англійська авіаційна термінологія була об'єктом аналізу І. В. Асмукович (синонімія та варіантність), А. Г. Кириченко (особливості англійського авіаційного радіотелефонного дискурсу). Авіаційну термінологію перської мови досліджував А. А. Романченко (характеристика, класифікація, створення та засоби поповнення). Актуальність наукового підходу до вивчення названої терміносистеми полягає в її подальшому опрацюванні, виробленні теоретичних та практичних вимог до її кодифікації.

На сьогодні актуальною, на думку дослідників, є теорія про три основні етапи розвитку терміносистем, які давно сформувалися (донауковий, протонауковий як оперування спеціальними поняттями, назви яких є прототермінами, й власне науковий) [1]. Певною мірою це твердження є універсальним для будь-якої серед низки вже сформованих стабільних національних терміносистем. На думку С. В. Гриньова-Гриневича, *донауковий період* – найстаріший в історії становлення людства, що тривав від появи людини до становлення античної цивілізації і раннього Середньовіччя. У виробничій культурі переважала ручна праця, використовували примітивні знаряддя праці; лексику, яка позначала реалії (предмети виробництва), вживали узагальнено та, здебільшого, зі синкретизмом значень [1, с. 67]. Однак, зважаючи на низку чинників, на сьогодні постає питання про доцільність застосування такого підходу до вивчення авіаційної термінології, оскільки розвиток галузі не має великого часового проміжку (приблизно століття) як інші терміносистеми, пов'язані з народним промислом та ремісництвом (зокрема бджільницька, рибальська лексика, гірнична термінологія тощо), формування яких сягає декількох століть, а то й тисячоліття, чітко підпадаючи

під критерії розвитку терміносистем, запропоновані С. В. Гриньовим-Гриневичем.

Особливістю української авіаційної терміносистеми є те, що її становлення фактично не мало першого, почати найдовшого, донаукового періоду, тобто нові поняття не мали питомих громіздких описових конструкцій, а терміни на їх позначення запозичувалися з мови джерела з готовими дефініціями. Варто наголосити на тому, що запозичувалися і терміноелементи, і сформовані лексеми, які згодом проходили в українській мові апробацію та асимілювалися відповідно до її правил.

Попри відносно невеликий час формування (понад століття, про що йшлося вище) авіаційна система української мови – це стійка, відкрита до розвитку єдність, яка перебуває у постійній динаміці. Відкритість досліджуваної терміносистеми вказує на її активне входження то мегатерміносистем. Останні, на думку Н.В. Нікуліної, – це «велика за обсягом складна єдність термінологічних систем як самоорганізованих складників, що мають власне спеціальне призначення, однак взаємодіють задля виконання спільної мети – переміщення шляхами сполучення пасажирів і вантажів виробничого і невиробничого призначення» [2, с. 90]. Тут варто деталізувати поняття «транспорт» як ключове у названому формулюванні. Академічний «Словник української мови» в 11-ти тт. аналізувану лексему потрактовує як багатозначну, зокрема: «1. *Галузь народного господарства, що різними видами засобів здійснює перевезення пасажирів, доставляння, переміщення вантажів і т. ін.; // Той чи інший вид перевізних засобів.; Залізничний транспорт; Водний транспорт; Підземний транспорт; Повітряний транспорт; // Будь-який засіб перевезення, а також сукупність таких засобів; // Перевізні засоби певного територіального підпорядкування; // Певна ділянка перевезень, а також сукупність перевізних засобів, що обслуговує її. Пасажирський транспорт; Вантажний транспорт* [3, т. X, с. 231]. Фаховий галузевий «Словник основних та суміжних транспортних термінів» Б. І. Торопова фіксує таку дефініцію: «*транспорт – самостійна галузь матеріального виробництва, що існує поряд із промисловістю і сільським господарством. Економічна особливість Т. полягає в тому, що він не створює яких-небудь матеріальних об'єктів, а забезпечує їхнє переміщення в просторі. Т. зв'язує в єдине ціле всі галузі суспільного виробництва. Крім того, він продовжує процес виробництва продукції в сфері обороту, доставляючи продукцію до місця її споживання. Продукцією Т. є безпосередньо процес транспортування, що виражається в перевезенні людей і вантажів. Т. є складовою частиною всіх стадій виробництва продукції підприємств галузей. Це велика багатогалузева сфера, що включає усі види вантажного і пасажирського Т.: залізничного, автомобільного, морського, річкового, трубопровідного, повітряного, промислового і міського. Т. — це сполучна ланка між виробниками і споживачами товарів, продукції, послуг, без якої ринок і ринкові відносини не можливі» [4, с. 186]. Отже, висновкуємо, що наведені визначення не суперечать одне одному, а, навпаки, фаховий словник деталізує базове тлумачення низкою необхідних галузевих доповнень, які уможливають та*

спрощують особливу комунікацію у названих сферах науково-технічної діяльності.

Сучасна авіаційна терміносистема української мови має значний лексичний, термінологічний та синтагматичний потенціал для входження до глобальних мегатерміносистем, однією з яких і є транспортна. Попри відносно невеликий час становлення, що зазначалося вище, досліджувана галузь має потужну та розгалужену структурну будову – це досить чітко окреслена єдність, що складається з низки сегментів, кожен з яких має свою організацію, різний ступінь поповнення і нових надходжень за законами мовної взаємодії, але в той же час підпорядкована всій лексичній системі в цілому. Доволі перспективним в сенсі структурування терміносистем є і гіперонімія, що ґрунтується на ієрархічному підпорядкуванні елементів-складників: входження дрібніших системи (підсистем різних рівнів ієрархії), між якими існує тісна взаємодія. Гіперо-гіпонімічні відношення є найзагальнішими та універсальними під час аналізу та побудови семантичних полів (ієрархічної системи класів одиниць) в авіаційній лексиці. Раціональна систематизація термінів можлива завдяки проведенню чітких класифікацій, насамперед, на основі встановлення гіперо-гіпонімічних відношень. Дослідження гіперо-гіпонімічних відношень має практичне і теоретичне значення, оскільки системність відповідності плану вираження планові змісту найчіткіше простежується саме в цих відношеннях, що є одним із напрямків упорядкування термінології. Гіперо-гіпонімія є показовим прикладом логічних відношень та однією з найважливіших категорій в термінології та демонструє наявність ієрархічних відношень у ній, дозволяючи описати спеціальні поняття як стратифіковані (розміщені шарами). Для авіаційної терміносистеми найбільш характерні комбіновані гіперо-гіпонімічні структури: вони постійно укладаються в різних напрямках (гіпонімі стають гіперонімами щодо нових видових назв). У гіперо-гіпонімічній парадигмі авіаційної термінології переважають формально-семантичні зв'язки, яким притаманне існування спільного терміноелемента, що містить родову сему й найчастіше виражений іменником. Ланцюговий характер розвитку гіперо-гіпонімічних відношень відбиває звуження семантики у напрямі гіперонім → гіпонім і навпаки – розширення значення від терміна-гіпоніма до гіпероніма.

Серед низки інших засобів структурування тематичні об'єднання слів можна назвати предметно-семантичними, оскільки вони відбивають об'єднання дійсних предметів або явищ і зв'язки між ними. В аналізованій єдності виокремлено дванадцять макрогруп, які містять у собі мікрогрупи (підгрупи). Структуру найбільших тематичних груп формують терміни на позначення видів авіації (три групи), терміни на позначення літального апарату (далі – ЛА) (дві групи з трьома підгрупами), будови (конструкції) та обладнання ЛА (дві групи з п'ятьма підгрупами), руху ЛА (три групи), місця перебування ЛА та персоналу, задіяного в авіаційній сфері тощо. Значна за обсягом і тематичним структуруванням єдність, якою є авіатерміносистема, містить значну кількість термінів ядра (понад п'ять тисяч) та ближньої і далекої периферії, які межують з іншими термінологіями, інколи входячи до наступних галузевих систем та взаємодіючи з ними. Таким чином відбувається

термінологічна інтерференція та своєрідна «адгезія»¹ з термінами далекої периферії, що сприяє утворенню значних міжсистемних «конгломератів», які сприяють становленню й наступному галуженню (розростанню вертикальному й горизонтальному) мегатерміносистем.

Здійснюючи спробу побудови транспортної термінологічної мегасистеми, Н. В. Нікуліна пропонує модель, де основний акцент – це «поділ на види транспорту за геосферами, тобто складниками мегасистеми є термінологічні системи таких основних видів транспорту, як залізничний, річковий, морський, автомобільний, повітряний, гужовий, електричний, трубопровідний, а також засоби перевезення, шляхи сполучення, засоби керування і зв'язку, технічні пристрої, механізми і споруди, що забезпечують їхню роботу» [5, с. 74]. Погоджуємося з думкою науковців про те, що ці аспекти потрібно поглиблено вивчати у вищій школі [6; 7]. Така модель цілком виправдана для входження і тривалої подальшої розбудови авіаційної терміносистеми української мови, оскільки не заперечує, а, навпаки, доповнює й конкретизує її. Терміносистеми перебувають у стані безперервних змін у зв'язку зі зміною рівня наукових знань, із різницею у поглядах представників окремих шкіл, що по-іншому вивчають об'єкт свого дослідження. Тому серед завдань термінологів та галузевих фахівців – виявлення в терміні як основоположному представникові системи своєрідного домінуючого значення, яке уможливило та врезультативно якісну науково-технічну комунікацію.

Висновки

Отже, побудова терміносистем з тенденцією до входження їх до мегаугруповань передбачає на сьогодні визначення меж між фаховими термінами і загальноживаними словами, між термінами міжгалузевого функціонування, між термінами-синонімами, між одиницями фахового термінологічного та вузькими професіоналізмами тощо. Наукова технічна мова у процесі відродження й створення української технічної термінології має відповідати таким вимогам: бути точною, недвозначною, легкозрозумілою за формою та змістом, усталеною (стійкою), цілісною та стислою. Кожна термінологічна одиниця існує в сукупності усіх варіантів визначеного слова або стійкого словосполучення, що виражають професійне поняття.

Список літератури

1. Sibruk A., Lytvynska S., Khalinowska L., Senchylo-Tatlilioglu N., Sibruk V., Stetsyk Kh. The problem of air transport terminology (safety aspect) // *Transportation Research Procedia*. Volume 63, 2022, Pages 2803–2811.

¹ Тут ми свідомо вживаємо термін фізики *адгезія* (лат. *adhaesio* — прилипання, зчеплення) — зчеплення (прилипання, злипання) приведених у контакт різнорідних твердих або рідких фаз; комплекс явищ, які здатні утворити зв'язки між матеріалами, що склеюються), оскільки, на нашу думку він якнайкраще висвітлює процес конструювання суміжних терміносистем, які інколи досить своєрідно поєднуються, змішуються та втрачають свої чіткі контури.

2. Нікуліна Н. В. Поняття «термінологічна мегасистема» в сучасному термінознавстві / Н. В. Нікуліна // Термінологічний вісник Міжнародної наукової конференції «Українська термінологія і сучасність», 22 – 24 квітня 2015 року. – К.: Інститут української мови НАНУ, 2015. – Вип. 2 (1). С. 89–94.

3. Словник української мови: В 11-ти т. / [За ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1979, т. X. – С. 231.

4. Словник основних транспортних і суміжних термінів / Уклад. Б. І. Торопов. – К.: Державний економіко-технологічний університет транспорту, НВО ГППРОТРАНС, 2013. – 200 с.

5. Нікуліна Н. Термінологічна модернізація: поняття «транспортна термінологічна мегасистема» / Неля Нікуліна // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2015. – № 817. – С. 73–77. Режим доступу: <https://science.lpnu.ua/uk/terminologiya/vsi-vypusky/visnyk-no-817-2015/terminologichna-modernizaciya-ponyattya-transportna>.

6. Chervonyi P., Aliksieieva S., Senchylo-Tatlilioglu N., Chastnyk O., Diomidova N. Peculiarities of the higher education development in a blended learning environment. Revista on line de Política e Gestão Educacional, Araraquara, v. 25, n. 3, 2021. DOI: 10.22633/rpge.v25i3.15959. Disponível em: <https://periodicos.fclar.unesp.br/rpge/article/view/15959>. Acesso em: 14 dez. 2021.

7. Uliana Koshetar, Svitlana Lytvynska, Nadiia Senchylo-Tatlilioglu, Anastasiia Sibruk, and Hanna Onufriychuk. The Use of Information and Communication Technologies in the Activities of Higher Educational Institutions of Ukraine. Digital Technologies in Teaching and Learning Strategies. Proceedings of DTTLs-2021. Springer. P. 86–94. https://doi.org/10.1007/978-3-031-05175-3_9.